

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Kruiskoutermolen in Erpe-Mere (Mere)

Monument (met overgangszone)

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Kruiskoutermolen, Erpe-Mere (Mere), Schoolstraat zonder nummer –
monument (met overgangszone)

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/41082/101.1

Evert Vandeweghe

24/04/2023

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	5
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	7
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	8
2.	Evaluerend gedeelte	8
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	8
2.1.1.	Historische waarde	8
2.1.2.	Industrieel-archeologische waarde	9
2.1.3.	Wetenschappelijke waarde	10
2.1.4.	Technische waarde	10
2.2.	Motivering van het type bescherming	10
2.2.1.	Motivering bescherming als monument	10
2.2.2.	Motivering van de overgangszone	11
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	11
2.3.1.	Afbakening beschermd monument.....	11
2.3.2.	Afbakening overgangszone	11
2.4.	Juridische toestand	12
2.4.1.	Onroerend Erfgoed	12
2.4.2.	Omgeving	12
3.	Beheersvisie	12
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	12
3.1.1.	Beheersdoelstellingen beschermd monument.....	12
3.1.2.	Beheersdoelstellingen overgangszone	13
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	13
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	13
4.	Bronnen	14
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	14
5.1.	Omgevingsplan	14
5.2.	Fotobijlage	14
5.3.	Cultuurgoederen	14
5.4.	Documentatie	14

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

Dit dossier werd opgemaakt naar aanleiding van een typologisch-thematisch evaluerend onderzoek naar traditionele windmolens in Vlaanderen.

De Vlaamse Regering heeft zich in het Regeerakkoord (2019-2024) als doel gesteld om te onderzoeken of het behoud van het beschermd erfgoed geslaagd is. De herevaluatie van windmolens (2020-2021) diende hierbij als één van de pilootprojecten. Alle bewaarde traditionele windmolens in Vlaanderen werden in het kader van dit project geherevalueerd binnen een thematisch-typologisch toetsingskader en op basis van de huidige erfgoedwaarden en criteria. De resultaten en methodologie van dit onderzoek zijn terug te vinden in het gepubliceerde rapport: [Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen](#).¹

Op basis van dit onderzoek werden zes opheffingsdossiers van beschermde windmolens (al dan niet met hun omgeving), evenals één opheffingsdossier van een beschermde molenomgeving toegevoegd aan de beschermingskalender 2022. Daarnaast worden in 2022-2023 tien tot vijftien her-beschermingsprocedures opgestart waarbij windmaalvaardige molens opnieuw beschermd worden als monument met toevoeging van een overgangszone in functie van het vrijwaren van de windvang. Deze dossiers werden geselecteerd op basis van onder meer volgende criteria:

- windmaalvaardigheid;
- huidige windvang (voldoende maar bedreigd of aangetast);
- al aanwezige aandacht en initiatieven voor windvang (bijvoorbeeld in het beheersplan);
- geografische, typologische en chronologische diversiteit van het pakket;
- voorkeur voor molentypes die qua windvang meer kwetsbaar zijn (zoals stenen grondzeilers).

Dit dossier omvat de her-bescherming van de Kruiskoutermolen in Erpe-Mere (Mere), die al beschermd is als monument bij koninklijk besluit van 28 maart 1956, gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 21 mei 1956. De her-bescherming dient in de eerste plaats om een overgangszone toe te voegen in functie van de windvang. Daarnaast worden de erfgoedwaarden, -kenmerken en -elementen in het beschermingsbesluit geactualiseerd. Als deze bescherming definitief is, wordt de procedure opgestart voor de opheffing van de bescherming van 28 maart 1956.

Het gemeentebestuur van Erpe-Mere ging op 13 december 2022 akkoord met de opstart van deze herbeschermingsprocedure.

1.1. Situering

De Kruiskoutermolen is gelegen ten zuiden van het dorpscentrum van Mere, aan de kruising van twee oudere wegen, de Jeruzalemstraat-Diepestraat (van oost naar west) en de Kerkhofstraat-Schoolstraat (van noord naar zuid). Een 300-tal meter ten zuiden van de molen bevindt zich de spoorwegverbinding tussen Oudenaarde en Brussel. De molen wordt ontsloten aan de oostzijde door de Schoolstraat.

De overgangszone omvat alle percelen die zich (deels) bevinden in een cirkel met een straal van 100 meter rond de molen met een uitbreiding van 100-150 meter aan de zuidwestzijde en de westzijde (tot aan de Broekveldstraat) omwille van de overheersende windvang en het nog grotendeels open karakter aan deze zijde.

¹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: *Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen* [online] <https://doi.org/10.55465/WXDM2382> (Geraadpleegd op 18 januari 2023).

In de molen zijn cultuurgoederen bewaard die integrerend deel uitmaken van het beschermde monument. Voor de verdere bespreking en motivering van deze cultuurgoederen wordt verwezen naar 5.3. Cultuurgoederen.

1.2. Historisch overzicht²

De **Kruiskoutermolen** (ook Jezuïetenmolen of Molen Van der Haegen) stond vóór 1921 in Aalst (Nieuwerkerken), ter hoogte van de Tolstraat 50-54, een tweetal kilometer ten oosten van de huidige locatie (zie bijlage 5.4. foto 1). Op deze locatie stond minstens sinds 1370 een windmolen. Deze was eigendom van de opeenvolgende heren van Nieuwerkerken tot deze hem circa 1620 verkochten aan de paters Jezuïeten. Die hadden zich in Aalst gevestigd en lieten in 1632 een nieuwe molen bouwen op dezelfde locatie. Die molen werd de volgende anderhalve eeuw verpacht en regelmatig hersteld en aangepast (onder andere de plaatsing van een tweede ijzerbalk door molenaar J. De Backer in 1766, wat herinnerd wordt met de tekst: "*Doet eLCK U VVerCk, Ik 't Myn --- JD baCker VVoU My aLsoo steLLen*"). Nadat de Jezuïetenorde in 1773 opgeheven was door keizerin Maria-Theresia, werd de molen in 1780 verkocht aan Simon Van Landuyt uit Nieuwerkerken. Hij liet grote herstellingen uitvoeren in 1784 (zie jaartal op de deksteen van de oosterteerling). In 1910 werden de houten pestelroeden vervangen door geklinknagelde roeden van het type Verhaeghe uit Ruddervoorde. De molen bleef in het bezit van de familie Van Landuyt tot 1921.

In 1921 werd de molen ontmanteld en verkocht aan wagenmaker Jozef Van der Haegen uit Mere die de molen in 1923 heropbouwde aan de Schoolstraat in Erpe-Mere (Mere), mogelijk ter vervanging van de Kapellemolen die tijdens de Eerste Wereldoorlog vernield werd en die zich een 500 meter ten noordwesten bevond, ter hoogte van huidige Ommegangstraat 90. Bij deze heropbouw werd naar schatting één derde van de molenonderdelen vernieuwd maar de constructie bleef behouden (zoals de trekbalverbinding tussen de hoekstijlen en de stefel- en bovenbalk). Tijdens het tweede kwart van de twintigste eeuw voerde Van der Haegen wel allerlei aanpassingen uit in functie van de werking (zie bijlage 5.4. foto 2). Zo werden een kombuis (met graankuiser) en riemkast toegevoegd aan de voorweeg en een buik aan de windweeg. In 1941 bracht Van der Haegen zelf een verbusseling (gedeeltelijke verdekking) aan op het gevluht en een jaar later installeerde hij twee elektrische motoren (van 15 PK en 2,5 PK) voor gebruik in geval van windstilte. Het zou echter nog enkele jaren duren voordat deze effectief werkten.

Op 28 maart 1956 werd de molen bij koninklijk besluit als monument beschermd. Die bescherming had een lange voorgeschiedenis. Al in 1934 stuurde de afdeling Landschappen van het Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen (PCML) een vraag rond naar alle lokale besturen in functie van het behoud en de bescherming van windmolens. De gemeente Mere antwoordde dat deze molen bijzonder goed bewaard was en zeer schilderachtig, gelegen op het hoogste punt van de gemeente. Net zoals voor heel wat andere windmolens werd pas tijdens de Tweede Wereldoorlog (met name op 4 november 1943) effectief een beschermingsprocedure opgestart. Dit dossier kreeg gunstig advies van het PCML, de KCML en de bestendige deputatie van de provincie maar in 1946 doofde deze procedure uit zonder een bescherming. Ook een vraag van de KCML uit 1950 om de bescherming herop te starten, bleef zonder gevolg. Pas in 1954 kwam de bescherming in een stroomversnelling op vraag van de eigenaar en ondersteund door de Aalsterse liberale volksvertegenwoordiger Louis D'Haeseleer. Reden voor deze aanvraag waren

² Dit historisch overzicht is grotendeels gebaseerd op: INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023: *Windmolen Van der Haegen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/8244> (geraadpleegd op 18 januari 2023). en DE PUNT J., OKKERSE S. en DENEWET L. 2020: *Kruiskoutermolen* [online], <https://www.molenechos.org/molen.php?nummer=244> (geraadpleegd op 18 januari 2023), aangevuld met informatie uit het KCML-, beschermings- en beheersarchief dat bewaard wordt door het agentschap Onroerend Erfgoed.

waarschijnlijk dringende herstellingswerken: in 1952 was een buitenroede afgebroken tijdens een storm en in de daaropvolgende jaren liep de molen verdere stormschade op.

Van december 1960 tot februari 1964 volgde een grondige, gesubsidieerde maalvaardige restauratie door Walter Mariman uit Zele onder toezicht van Marcel Braet van het Landelijk Verbond der Middelgrote en Kleine Maalderij. Er werd onder meer een nieuw gelast en verbusseld gevluht aangebracht. In 1971 werden meer ingrijpende herstellingen uitgevoerd door de gebroeders Herman en Guido Peel uit Gistel, maar de daaropvolgende decennia raakte de molen toch in verval, onder andere door stormschade (in 1972 en 1978) maar ook door verwaarlozing (zie bijlage 5.4. foto 3).

De volgende decennia waren er regelmatig initiatieven in functie van het behoud van de erfgoedwaarde van de molen maar met weinig resultaat. De restauratie van de molen kwam pas in 1997 in een stroomversnelling toen de gemeente Erpe-Mere de molen onteigende. Zij liet rond de eeuwwisseling onderhoudswerken uitvoeren door 't Gebinte Molenbouw uit Erpe-Mere en in 2004-2006 een maalvaardige restauratie, voorbereid door ingenieur-architecte Sabine Okkerse uit Horebeke en uitgevoerd door Molenbouw Thomaes uit Beveren-Roeselare. Deze restauratie omvatte onder andere een nieuwe eiken staak en een grondige vernieuwing van de kast. Enkele steunbalken, hoekstijlen en vloerbalken werden gerecupereerd. Alle uitrusting die niet strikt noodzakelijk was voor de maalvaardigheid – zoals een haverpletter, graankuiser, builmolen, keerrol en de spil van de oorspronkelijke motoraandrijving – werd geconserveerd in de molen in afwachting van een werkende restauratie. Sinds 2006 werden kleinere werken uitgevoerd, zoals het toevoegen van een aantal diagonale trekstangen. Op 13 april 2018 werd een beheersplan voor de molen goedgekeurd dat inzet op maalvaardig behoud.

Al enkele jaren na de bescherming in 1956 werden voorstellen gedaan om ook de **omgeving van de molen (de molenbiotoop)** te beschermen. In september 1964 protesteerde de molenaar zelf bij het gemeentebestuur tegen de dreigende verkaveling als bouwgrond van de landbouwgronden rond de molen. Als argument verwees hij naar het grote succes van de maalvaardige molen (bij scholen, toeristen,...) sinds de recente, grondige restauratie. Deze verkavelingen schaadden volgens hem de landschappelijke waarde en de windvang. Tegelijkertijd vroeg hij aan de gouverneur om een bouwbeperking in een straal rond de molen in te voeren. De gouverneur gaf hierop aan het PCML de opdracht om deze vraag te onderzoeken. In hun rapport gingen de PCML-leden Van Severen, Verbaere en d'Hanens akkoord met deze vraag en stelden ze voor om beperkingen op te leggen aan bebouwing en beplanting, bij voorkeur in overleg met de diensten van Stedebouw. Begin mei 1966 sloot ook de KCML zich aan bij deze vraag en ze voegde er aan toe dat een bescherming als landschap hiervoor het beste instrument was. Om onduidelijke redenen doofde dit initiatief echter uit.

Midden jaren 1980 stelde de dienst Monumenten en Landschappen voor om de omgeving van de molen te beschermen als dorpsgezicht in functie van de windvang. Op 18 maart 1988 werd effectief een voorontwerp van lijst getekend en op 12 september 1991 een ontwerp van lijst (vergelijkbaar met de huidige, voorlopige bescherming), gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 23 april 1992. Op 22 april 1993 werd deze voorlopige bescherming bij Ministerieel Besluit verlengd voor zes maanden maar tot een definitieve bescherming kwam het niet, waarschijnlijk omdat de gemeente ondertussen het plan had opgevat om de molen aan te kopen en te verplaatsen naar het domein Steenberg om zo zware onteigeningskosten en lange procedures te vermijden. Die verplaatsingspiste werd uiteindelijk verlaten maar de omgeving bleef tot op heden dus onbeschermd. Desalniettemin werd in de periode 1975-2010 regelmatig verwezen naar de windvang in geval van weigering of het opleggen van voorwaarden bij verkavelings- en bouwaanvragen. Ook het beheersplan van de molen, dat op 13 april 2018 werd goedgekeurd, benadrukt expliciet dat de windvang meer aandacht verdient.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken³

De molen bevindt zich op een heuvelrug, in het midden van een groot rechthoekig perceel. De contextwaarde is eerder beperkt. De molenaarswoning met schuur die zich ten noorden van de molen bevond, op de hoek van de Diepestraat en de Schoolstraat, werd in 2011-2012 afgebroken (zie bijlage 5.4. foto 5-8).⁴ Van de oude schrijnwerkplaats en het wagenmakersbedrijf van Van der Haegen op het perceel ten zuiden van de molen resten nog enkele funderingen en een oude dieselmotor. Deze hebben onvoldoende erfgoedwaarde om mee beschermd te worden (zie bijlage 5.4. foto 9-10).

In de noordoostelijke hoek van het molenperceel staat een recente, open opslagplaats met oude onderdelen van de Kruiskoutermolen zoals de staak, het voorwiel, de steenbalk en de luias. Onder de molen bevindt zich een oude molensteen, evenals een wanmolen. De molen zelf staat op een cirkelvormige molenbelt met kruipalen en heeft een open voet bestaande uit lage bakstenen teerlingen, afgedekt met blauwe hardstenen dekplaten. De hoogteteerlingen staan in de oostwestrichting. De oostelijke teerling bevat een gedenksteen met opschrift "OPGERICHT TE NIEUWERKERKEN: 1632/ NAAR MERE OVERGEBRACHT IN: 1922/ GEKLASSEERD: 1955/ HERSTELD: 1961-1962" en de opschriften "1784" en "2006" op de deksteen van die oosterteerling. De kruisplaten bestaan uit twee I-binten.

De Kruiskoutermolen is een staakmolen met een relatief grote molenkast (5,80 meter op 3,86 meter met een hoogte van 7,04 m) en drie in plaats van twee zolders (zie bijlage 5.4. foto 4). De molenkast bevat nog oude onderdelen zoals de voorweeg, de hoekstijlen en verschillende weegbanden van de andere wegen, evenals de zolderbalken. De meeste trekstangen dateren uit 1922. De kast is bekleed met beplanking (onderaan geschulpt) aan de voorweeg en de zijwegen, en met zinken, ruitvormige losagnes aan de windweeg. Aan de voorweeg is een kombuis en dichtgemaakte riemkast aangebracht, aan de windweeg, ter hoogte van de steenzolder, een buik om de achtermolen te kunnen onderbrengen. De moerstijlen zijn enkel uitgevoerd en de tempelbalk en bovenbalk waren, uitzonderlijk voor deze regio, uitgevoerd met kopbalkverbindingen wat bij de restauratie van 2004-2006 visueel hernomen is.

De kap heeft een mansardevorm (licht geknikte kapelledak), gebogen spantbenen en is bekleed met zinken losagnes. Aan de voorweeg bevinden zich een met zink gedekt luikapje met een makelaar ingewerkt in het vanegespan, en luiken ter hoogte van de kap en de laagste zolder, in de zijwegen zijn ronde loergaten. De trap is taps uitgevoerd en vrij lang, direct leidend naar een half balkon ter hoogte van de middelste zolder. Ook de staart is lang en heeft een horizontale kruilier.

Het gevlucht heeft geklonken roeden (Verhaeghe) en is opgehekt met Van Bussel stroomlijnwieken en voorzien van remkleppen. De molenas met eiken asboom, een gietijzeren pen en een gietijzeren askop dateert uit 2006, evenals het kammenluiwerk dat met een binnen- en buitenluiwerk is uitgevoerd en dat bestaat uit onder andere een in 2015 vernieuwde luias, een sterwiel en een gaffelwiel met houten gaffels. De vang is echter nog grotendeels oorspronkelijk (vangbalk, zwikke en ploistukken van het vangwiel).

De molen telt drie steenkoppels, elk aangedreven door een eigen aswiel, met een oorspronkelijke maalbak met inscripties voor de midden- en achtermolen. Ook het ijzerwerk (rijnen en staakijzers) is heel oud (inscriptie "SP" en "1632"). De overbrenging van de voormolen is 4,45, die van de middenmolen 3,71 en die van de achtermolen 4,36. Het lichtwerk bestaat voor de drie steenkoppels uit een vondel die met een pasbrug

³ Deze beschrijving is grotendeels gebaseerd op: Gemeente Erpe-Mere 2017: *Beheersplan periode 2016-2036. Kruiskoutermolen te Mere*; INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023: *Windmolen Van der Haegen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/8244> (geraadpleegd op 18 januari 2023).

⁴ Michael Eeckhout, "Krotwoning verdwijnt uit zicht windmolen", *Het Nieuwsblad*, 24 december 2011.

gekruist is. Alleen op het lichtwerk van de achtermolen is een trek- of bollenregulator aangesloten. De twee achterste steenkoppels hebben tegen de windweeg achteraan links op de steenzolder een afzonderlijk conisch, gedeeltelijk houten aandrijfwerk voor motorische aandrijving met een elektromotor op de meelzolder (met een riem). Daarom is er een houten wiel op de staakijzers van beide koppels. Van de oorspronkelijke motoraandrijving is de spil nog aanwezig

De meelzolder bevat de oude meelgoten met waardevolle inscripties (onleesbaar) en zelfs tekeningen van staakmolens. Boven in de hoek, aan de voorzijde, is een haverpletter aanwezig die aangedreven wordt vanuit de steenzolder. Eén van de vloerbalken van de meelzolder is een gerecupereerd onderdeel, vermoedelijk een oude trapboom.

De laagste zolder (stapelzolder of hel) bevat restanten van een keerrol die het overhellen van de kast moest verhinderen en uitrusting die bijdragen tot de erfgoedwaarde:

- graankuiser met rommelrasp, aangedreven door het voorwiel met een ster- of kamwiel (bonkelaar), oorspronkelijk met houten wiel en riem. Deze graankuiser is – in vergelijking met een wanmolen – al iets meer geavanceerd en geeft betere resultaten;
- klopbuil of zeskantbuil met een lengte van 4 meter en met een koelkuip, aangedreven door het achterste (derde) wiel met een sterwiel en twee haakse overbrengingen (boven en beneden) langs een stalen as. Deze buil dient om het meel te zuiveren (te builen)
- manueel aangedreven wanmolen (cultuurgoed). Deze dient voor een eerste, rudimentaire reiniging van het graan;

Daarnaast staat op deze zolder een handmolentje maar dit heeft een louter educatief nut.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt, is vastgesteld tijdens een plaatsbezoek op 16 januari 2023. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

Behoudens verborgen gebreken, bevindt de molen zich in goede bouwfysische toestand. De molen vertoont enkele kleinere gebreken zoals:

- het voorover hellen van de molenkast, wat een historische situatie is (zoals ook blijkt uit de installatie van een keerrol);
- het krimpen van houten onderdelen uit 2004-2006;
- het verzakken van de staartbalk en trap, wat het kruien bemoeilijkt.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

De Kruiskoutermolen in Erpe-Mere wordt beschermd als monument omwille van de historische, industrieel-archeologische, wetenschappelijke en technische waarde.

2.1.1. Historische waarde

De Kruiskoutermolen is een representatief voorbeeld van de vele windmolens die Vlaanderen destijds kenmerkten met circa 2.000 windmolensites midden 19de eeuw. De Kruiskoutermolen heeft ook een lange en bewogen geschiedenis achter de rug, die representatief is voor windmolens. Op zijn oorspronkelijke locatie teruggaand tot de 14de

eeuw, werd deze molen nieuw opgebouwd in 1632 en bleef daar doorlopend in gebruik tot 1921. Nadien werd deze molen verplaatst en heropgebouwd in Erpe-Mere, mogelijk ter vervanging van de Kapellemolen (ook genaamd Molen van de Dikke Kapel, Molen Cromphout of Molen Van den Brulle) die tijdens de Eerste Wereldoorlog vernield werd en die zich een 500 meter ten noordwesten bevond, ter hoogte van huidige Ommegangstraat 90.⁵ De daaropvolgende kwarteeuw werden allerlei aanpassingen uitgevoerd (verbusseling, elektromotoren,...) om de molen concurrentieel te houden. Dit illustreert dat windmolens tot ver in de twintigste eeuw een actuele betekenis hadden. Deze lange geschiedenis vertaalt zich in zowel heel archaïsche kenmerken – zo zijn de moerstijlen enkel uitgevoerd wat typisch was tot midden 18de eeuw – als meer recente elementen (uit de eerste helft van de 20ste eeuw) zoals de verbusseling van de wieken en de sporen van elektrische aandrijving.

Namen kunnen ook bijdragen tot een historische waarde. Op de Popp-kaart (1842-1880) wordt de ruime omgeving van de Kruiskoutermolen al aangeduid als "molenberg" wat er op lijkt te wijzen dat deze locatie een windmolenhistoriek heeft. Dit verwijst echter niet naar de huidige molen die pas in 1923 op deze plek werd opgericht. De oude naam "Jezuïetenmolen" voor deze molen herinnert dan weer aan het feit dat bepaalde religieuze orden destijds over windmolens beschikten. Abdijen en kloosters waren zoveel mogelijk autarkisch en beschikten dus over één of meer molens, een bakkerij, brouwerij,... Een mooi voorbeeld hiervan is ook de Duinenabdij in Koksijde die op het abdijsdomein beschikte over twee windmolens, waarnaar de Zuidabdijsmolen nu nog verwijst.

De molen bevat nog heel wat oude molenonderdelen, die als tastbare kapstukken het immateriële verhaal ondersteunen met verwijzingen naar voormalige molenaars, moleneigenaars, molenbouwers en bouwfasen. Zo verwijst de inscriptie op de ijzerbalk ("*Doet eLCK U VVerCk, Ik 't Myn --- JD baCker VVoU My aLsoo steLLen*") naar de molenaar J. De Backer en het jaartal 1766, toen deze ijzerbalk geplaatst werd.

2.1.2. Industrieel-archeologische waarde

De industrieel-archeologische waarde wordt toegekend aan gebouwen waarvan de structuur specifiek is gericht op een bepaald productieproces. Dit is in het bijzonder het geval bij windmolens die in hun geheel beschouwd kunnen worden als machine. Uit het onderzoek van de windmolens in Vlaanderen blijkt dat de Kruiskoutermolen een herkenbaar voorbeeld is van een staak- of standaardmolen. Standaardmolens zijn historisch het meest voorkomende type windmolen in Vlaanderen (2.639 op 3.530 gekende windmolens of circa 75 %). Anno 2023 is dit type echter heel zeldzaam geworden, mede door de materiële kwetsbaarheid ervan: slechts 87 van de circa 360 bewaarde windmolens in Vlaanderen zijn standaardmolens, minder dan 25 % en deze vertegenwoordigen dus slechts 3 % van het aantal gekende standaardmolens in Vlaanderen.

Heel wat windmolens hebben zeldzame, vaak plaats- en tijdsgebonden kenmerken die bijdragen tot de industrieel-archeologische waarde. In het geval van de Kruiskoutermolen zijn dit onder andere:

- de lage teerlingen, typisch voor deze streek;
- de combinatie van teerlingen met I-liggers, typisch voor de streek begin 20ste eeuw (ook nog terug te vinden bij de molens van Sint-Antelinks en Appelsterre);
- het unieke kruisysteem met een horizontale kruiliier;
- de indeling met drie in plaats van twee zolders. Dit type staakmolen ontstond door het ontdubbelen van de eerste (of onderste) zolder in een onderzolder met geringe hoogte (gebruik voor opslag van zakken graan en meel) en daarboven de meelzolder. In Vlaanderen bleven slechts zes driezolders bewaard waarvan twee in Oost-Vlaanderen (ook in Mater, bij Oudenaarde);

⁵ Zie: <https://www.molenechos.org/verdwenen/molen.php?nummer=3777> (laatst geraadpleegd op 18 januari 2023).

- de uitzonderlijk grote afmetingen van de molenkast;
- de verbouwing met kombuizen (aan de voorweeg) en een buik (aan de windweeg) wat standaardpraktijk was bij windmolens in het kader van de gedeeltelijke mechanisering en rendementsverhoging maar wat meestal weg gerestaureerd is;
- de aanwezigheid van drie steenkoppels én drie aswielen (meestal worden twee van de drie steenkoppels door één aswiel aangedreven);
- enkele Brabantse kenmerken waaronder de trek balkverbindingen tussen de hoekstijlen en de stefel- en bovenbalk;
- de taps uitgevoerde en lange trap, typisch voor Oost-Vlaanderen.

De combinatie van deze aspecten maakt deze molen in Vlaanderen uniek en onvervangbaar.

In de Kruiskoutermolen is het historische productieproces van het malen van graan nog integraal en herkenbaar aanwezig, zowel wat het staande als het gaande werk betreft. De aanwezigheid van de complete installatie, de uitrusting en het cultuurgoed vormt een meerwaarde. In onbruik geraakt midden twintigste eeuw werd de molen in 2004-2006 volgens de regels van de kunst windmaalvaardig gerestaureerd. Zeldzaam en waardevol zijn vooral de machinerie en de transmissies die er voor zorgden dat de maalstenen in deze staakmolen volledig mechanisch konden worden aangedreven.

2.1.3. Wetenschappelijke waarde

De oude houten molenonderdelen die bewaard worden op het molenperceel kunnen bijdragen tot wetenschappelijke kennis, bijvoorbeeld door middel van dendrochronologisch onderzoek.

2.1.4. Technische waarde

Van der Haegen die de molen in 1922-1923 op de huidige locatie liet heropbouwen, voerde tijdens het tweede kwart van de twintigste eeuw heel wat aanpassingen uit die bijdragen tot de technische waarde. In het interbellum, toen het windmalen steeds sterker leed onder de concurrentie van het motormalen, werden allerlei wiekenverbeteringssystemen ontwikkeld om de luchtweerstand bij het draaien te verminderen. Voor een veel voorkomende aanpassing werd gezorgd door Chris Van Bussel, waarbij enkel het voorhek en de roede werden bekleed; daarom vaak als halve verdekking benoemd. Een andere belangrijke technische verbetering is de uitrusting van het lichtwerk met een bollenregulator, die bij veranderlijke wind automatisch de gewenste afstand tussen de twee molenstenen regelt.⁶

Andere technische aanpassingen waren meer experimenteel. De belangrijkste voorbeelden hiervan zijn de horizontale kruilier in gietijzer, de keerrol die diende om het overhellen van de kast tegen te gaan en de metalen pin in de staak die moest voorkomen dat de molen verzakte.

2.2. Motivering van het type bescherming

2.2.1. Motivering bescherming als monument

De Kruiskoutermolen wordt beschermd als monument. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemeen belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen [online] <https://doi.org/10.55465/WXDM2382> (Geraadpleegd op 18 januari 2023), pp. 55-56.

Dit type wordt gemotiveerd omwille van de historische, industrieel-archeologische, wetenschappelijke en technische waarde en meer specifiek omwille van het belang van het integraal aanwezige staande en gaande werk en van de cultuurgoederen.

2.2.2. Motivering van de overgangszone

Een overgangszone wordt afgebakend in functie van het vrijwaren van de molenbiotoop die de industrieel-archeologische waarde ondersteunt. De molenbiotoop is de omgeving die van invloed is op het functioneren van de molen als maalwerktuig, en deze omgeving wordt in de eerste plaats gekenmerkt door een openheid die de vereiste windvang garandeert.

Meer specifiek omvat dit:

- de huidige windtoevoer en -afvoer blijvend verzekeren en het ondersteunen van ingrepen die de windtoevoer en -afvoer verbeteren in functie van de werking van de molen als machine door beperkingen op te leggen qua bebouwing, beplanting en grondwerken;
- het vrijwaren van een visuele openheid: het zicht vanaf de molen (om functionele redenen, met name het goed kunnen inschatten van de weeromstandigheden) en het zicht op de molen (zodat de molenaar letterlijk en figuurlijk een oogje in het zeil kan houden);
- het vrijwaren van de mogelijkheid tot aan- en afvoer van respectievelijk grondstoffen en producten wat ook essentieel is voor de werking als machine, bijvoorbeeld door het behoud en onderhoud van een molenweg die ook dienst kan doen voor onderhouds- en restauratiewerken.

De omgeving ondersteunt nog de windmaalvaardigheid van de Kruiskoutermolen, omdat die met name aan de relatief open west- en zuidwestzijde, voldoende windvang garandeert (4/12 of 120° van de 360°). Deze windvang wordt bedreigd, onder andere door opschietende bomen en andere beplanting.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed en de overgangszone is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

2.3.1. Afbakening beschermd monument

Het volledige perceel van de molen wordt beschermd als monument omwille van het belang van aanhangende delen (zoals de wieken, de trap en de staart) en van niet-gekadastrerde delen (zoals de kruipalen en -haken en de molenbelt) voor de werking van de molen en de erfgoedwaarde. Door deze afbakening op perceelniveau zijn ook de oude molenonderdelen (staak, voorwiel, steenbalk en luias) die bijdragen tot de erfgoedwaarde (wetenschappelijke en historische waarde), mee beschermd als erfgoedelementen.

2.3.2. Afbakening overgangszone

De overgangszone omvat in de eerste plaats alle percelen die zich in een straal van 100 meter rond de molen bevinden. Deze zone wordt algemeen beschouwd als cruciaal voor de windvang maar een zone van 400 meter rond de molen kan hierop invloed hebben.⁷ Aan de zuidwest- en westzijde is deze overgangszone daarom verder uitgebreid met 100-150 meter, tot aan de Broekveldstraat, omdat dit de overheersende windkant is en nog relatief open en omdat de windvang aan deze zijde bedreigd wordt, onder andere door opschietende bomen.

⁷ Zie bv. Agentschap Onroerend Erfgoed 2021, pp. 84-85.

De overgangszone omvat dus ook (delen van) percelen die zich op meer dan 100 meter van de molen bevinden maar hiervoor worden andere voorschriften gehanteerd. Ook openbare wegen binnen deze zone worden meegenomen omwille van de mogelijke impact op de windaan- en afvoer (bepanting), de zichtassen van en op de molen, en de aan- en afvoer van grondstoffen en producten.

2.4. Juridische toestand

2.4.1. Onroerend Erfgoed

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De Kruiskoutermolen is al beschermd als monument op 28 maart 1956 (<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/8577>) met een goedgekeurd beheersplan (2018) en is opgenomen in de op 14 maart 2019 vastgestelde inventaris bouwkundig erfgoed als Windmolen Molen Van Der Haegen (<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/77148>).

Op het perceel van de molen en in de overgangszone bevinden zich heel wat waarnemingen van archeologische elementen (CAI).

2.4.2. Omgeving

De gewestplanbestemming van het beschermd monument (perceel) is grotendeels landschappelijk waardevol agrarisch gebied met een stuk woongebied (noordoostelijke hoek aan de Schoolstraat). De overgangszone bestaat voornamelijk uit landschappelijk waardevol agrarisch gebied aan de west- en zuidwestzijde. Aan de noordzijde, langs de Jeruzalemstraat, Kerkhofstraat en Diepestraat, bevindt zich voornamelijk woongebied, aan de zuidoostzijde, langs de Schoolstraat, bevindt zich woongebied met landelijk karakter.

In de omgeving van de Kruiskoutermolen is er geen RUP of BPA van toepassing. Het gemeentebestuur van Erpe-Mere besliste op 13 december 2022 om tijdens de beschermingsprocedure, mogelijke bouwprojecten te weigeren tot wanneer de herbescherming van kracht is.

De percelen C600/E, C601/A, C604, C605/A, C607/A, C608/X, C608/W, C609/E, C6111/C, C616/C, C614/C, C613/A, C593/C, C594/D, C595/E, C595/E, C596/A B1043/A, C1079/F, C1078/E, C1078/D zijn volgens het gewestplan gelegen in herbevestigd agrarisch gebied (HAG). Met deze beleidskeuze wordt door de overheid aangegeven dat deze gronden behoren tot de belangrijkste landbouwpercelen, die een zekerheid omtrent het gebruik moeten bieden en waarvan de agrarische bestemming op lange termijn principieel behouden blijft.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

3.1.1. Beheersdoelstellingen beschermd monument

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het ministerieel besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het ministerieel besluit.

3.1.2. Beheersdoelstellingen overgangszone

Voor de overgangszone zijn eveneens beheersdoelstellingen bepaald. Deze beheersdoelstellingen moeten er voor zorgen dat de erfgoedwaarden van het beschermd onroerend goed zo goed als mogelijk gevrijwaard worden.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen, meer bepaald:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

Omdat het onroerend goed industrieel werkend erfgoed is en beschermd als monument gelden ook volgende voorschriften. De zakelijkrechthouders en gebruikers moeten het volgende doen:

- de nodige maatregelen nemen om de werking als werktuig te verzekeren;
- de windvang voor windmolens vrijwaren;
- het werkend industrieel erfgoed regelmatig in werking stellen volgens de regels van de kunst. Met de werking wordt bedoeld het functioneren van het totale productieproces waar dat mogelijk is.

Ook binnen de overgangszone gelden bijzondere voorschriften.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een omgevingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is, vraagt de vergunningverlenende overheid advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

Agentschap Onroerend Erfgoed, archieven van KCML, bescherming en beheer.
Gemeente Erpe-Mere 2017: *Beheersplan periode 2016-2036. Kruiskoutermolen te Mere*.

BAUTERS Paul 1985: *Eeuwen onder wind en wolven. Windmolens in Oost-Vlaanderen*, Gent.

Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: *Tussen hemel en aarde. Een herwaardering van het windmolenerfgoed in Vlaanderen* [online] <https://doi.org/10.55465/WXDM2382> (Geraadpleegd op 18 januari 2023).

DE PUNT J., OKKERSE S. en DENEWET L. 2020: *Kruiskoutermolen* [online], <https://www.molenechos.org/molen.php?nummer=244> (geraadpleegd op 18 januari 2023).

INVENTARIS ONROEREND ERFGOED 2023: *Windmolen Van der Haegen* [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/8244> (geraadpleegd op 18 januari 2023).

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het ministerieel besluit, bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Cultuurgoederen

De voor bescherming voorgedragen cultuurgoederen zijn in een afzonderlijke bijlage bij het ministerieel besluit opgenomen (bijlage 3). Deze bijlage bevat zowel een oplistings van de cultuurgoederen, een beschrijving als een motivatie.

5.4. Documentatie

De documentatie bij het inhoudelijk beschermingsdossier bevat bijkomend materiaal zoals kaarten, postkaarten, archiefphoto's, bouwplannen, kadastrmutaties, hoogtemodellen, e.d. dat het dossier verder onderbouwt of illustreert.